

Pécs 8. püspöke

Antimius (1148?-1158?)

Püspökségének kezdete bizonytalan. Nem kizárt, hogy már elődje, a János püspök kapcsán említett 1148-as oklevélben szereplő Antimius püspök alatt őt, mint pécsi főpapot kell értenünk.

Sajnos pécsi püspökként csupán egyetlen hiteles forrás szól róla. 1156-ban jelen volt Esztergomban, amikor Martyrius érsek hetven falu tizedét adományozta kanonokjainak, amellyel megteremtette az esztergomi székeskáptalan gazdasági önállóságának alapjait. Az adományozás jelentőségét mutatja, hogy a tanúk között felsorolták az összes magyar püspököt. Így a

jövedelemátadás nem csupán az esztergomi káptalan életében hozott döntő fordulatot, hanem **mintaként szolgált más püspökségekben, így Pécsen is.** Antimius közvetítette a székeskáptalan gazdasági függetlenedésének példáját Pécsre.

Az is figyelemre méltó, hogy a jelenlévő püspökök közül őt választottként szerepelt, tehát éppen akkor került egyházmegyéje élére. **Az érsekek után, a püspökök sorában az oklevél először Antimiust sorolja fel, amely azt jelentheti, hogy ő volt a rangidős főpap közülük, tehát hosszabb idő óta állt a püspökség élén.**

Antimiusról még egy oklevél tesz említést. 1158-as dátum alatt maradt fenn az a II. Géza nevében kiadott, de jelen szövegében hamis oklevél, amely átírja a pécsváradi apátság 1015-ös - szintén problémás - alapítólevelét. Az oklevél kiállítása kapcsán is említést tettek Antimius püspökről, de hivatkoznak arra is, hogy **a püspök és a pécsváradi apát között 1157-ben per zajlott az esztergomi érsek előtt két kápolna, 12 falu és a monostor határain belül élő népektől származó tizedek ügyében.**

A pécsi püspök vélhetőleg nem fogadta el az apátság tizedszedő jogát, hanem a bencés birtokok után is be kívánta szedni maga számára a dézsmát. A hamis oklevélben foglaltaknak talán van némi valóság alapja, így Antimius püspökségének a végét az 1150-es évek végére kell helyoznünk.

A pécsváradi monostor első apátja Asztrik volt, Szent István diplomatája, aki a koronát hozta el Rómából első királyunknak. A bencések feladata volt, hogy keresztény hitre térítsék a magyarságot. Az itteni monostor falai között járt és prédikált Szent Gellért, akit a pécsváradi apát és a pécsi püspök beszélt rá, hogy maradjon hazánkban. Szent László király oltárt alapított a pécsváradi monostorban, és gazdag adományokkal gyarapította tovább. A pécsváradi bencések rejtegették Vak Béla herceget 1125-29 között, aki II. Bélaként került később hazánk trónjára. Ő és utódai is számos adománybirtokkal fejezték ki hálájukat a pécsváradi monostor iránt.

Szent István monostorát 1543 nyarán, a török közeledtére hagyták el a szerzetesek, akik többé nem költöztek ide vissza. A monostor elhagyatva, romokban érte meg a hódoltság végét. Sok pereskedés

után helyreállt - igaz, csak 31 faluval - a pécsváradi uradalom, amelyet Mária Terézia 1778-ban a budai egyetem, a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjének fönntartására rendelt. Közalapítványi Uradalom lett, 1793-tól a várban székelt a Pécsváradi Gazdasági Főtitiztség, ahová a Dél-Dunántúl közalapítványi birtokai tartoztak.

Kiss Gergely

A PÉCSVÁRADI APÁTSÁG EGYHÁZJOGI KIVÁLTSÁGAI CÍMŰ TANULMÁNYÁBÓL

Az elemzés a pécsváradi apátság 1015-re keltezett I. Istvántól nyert úgynevezett alapítólevelére épül. A diploma – mint több más István-kori forrás – hamis, amelynek megalkotására a 13. század első felében, legvalószínűbben 1212 és 1228 között került sor.

A pécsváradi „alapítólevél” elkészítéséhez felhasználták a pannonhalmi alapítólevelet, illetve a pécsi püspökség alapítólevelét is. Az első majdnem szó szerint egyezik a pécsváradival. A másodikat – a pécsi püspökség alapítólevelét – aknázták ki az átokformula elkészítéséhez. A pécsváradi és pannonhalmi „alapítólevelek” mindazonáltal eltérően tartalmazzák a tizedszedési jog kiváltságát. Ugyanez vonatkozik az apátválasztásra és megerősítésére, megáldására, a szerzetesek egyházi rendekre bocsátására. Pannonhalma apátja püspök módjára szandálban misézhet, a pécsváradi „alapítólevél” ettől kissé eltérően beiktatja még a mitra és a gyűrű használatának a jogát.

Pécsvárad, legalábbis 1403-ig, maga nem rendelkezett pápai bullával, illetve olyan más oklevelekkel, melyek egyházi jogi kiváltságait (is) kellően biztosították volna, így más forrásokból volt kénytelen építkezni jogai biztosításában.

Ehhez való jogukat biztosító oklevelek egy jelentős része a pápaságtól származott. Ilyen pápai oklevelek a 12. század második felétől egyre gyakrabban jelentek meg, azzal összefüggésben, hogy egyre nagyobb számban volt szükséges bizonyító erejű okiratra az újabb támadások elhárítására. Bennük találjuk meg a pécsváradi „alapítólevél” egyházi jogi kiváltságainak majdnem szó szerinti kifejezését, illetve különböző tartalmi mintákat.

A Pannonhalma számára a pápák által megadott egyházi jogi kiváltságok között több is akad, amely szinte majdnem szó szerint megfelel a pécsváradinak. Pannonhalma lehetett a minta, erre alapot adhatott az apátságok közötti természetes érintkezés, illetve az, hogy több pannonhalmi ügyben is eljárak a pécsváradi szerzetesek.

A 13. század első felében igen intenzív volt a kapcsolat a két kolostor között. 1215-ben a pécsváradi apát kapott eljárási megbízatást másokkal a pannonhalmi apátság és a somogyvári kolostor közötti perben, a somogyi tizedek tárgyában. Vélhetőleg intézkedtek veszprémi ügyekben, de a legtöbb időt mégis a pannonhalmi megbízatások teljesítése emésztette fel. Különböző ügyekben szálltak még ki, így 1222-ben Göncöl spalatói érsek és Uros pannonhalmi apát egyezségének voltak a tanúi, 1225-ben

III. Honorius kérésére, Küszén és Abda birtokok Pannonhalmának történő visszaadása ügyében jártak el. A pécsváradi apát is jelen volt akkor, amikor Uros, pannonhalmi apát összefoglalta apátsága első húsz évének eredményeit. Az 1215. évi lateráni zsinaton megfogalmazott bencés reform magyarországi érvényesítésében jelentős szerep hárult Pécsváradra. A földvári apáttal együtt a pápától megbízást kaptak a rendi káptalan összehívására Madocsa mellett. Itt említhető meg, hogy a pannonhalmi monostor szolgálónépei kötelezettségeinek rendezésekor (1226 körül), a beszállásolás rendezése tekintetében Pécsvárad volt az egyik minta Somogyvár és Szekszárd mellett. E kapcsolatok intenzitása ad magyarázatot arra, hogy a pécsváradi „alapítólevél” hamisítója gazdag forrásanyagból tudott dolgozni, válogatni.

Egyházi kiváltságok

Az „alapítólevél” nem csak egy-egy réteg felett próbálta megerősíteni az apát joghatóságát, hanem arra törekedett, hogy az minden birtoka és népe fölé kiterjedjen. Ebből következőleg kerültek be bizonyos egyházi kiváltságok az „alapítólevélbe”, amelyek az egyedül túl általános jelleggel is megfogalmazták, mintegy körülbástyázták joghatósági igényeit.

Az egyházi kiváltságok köre alapvetően három területre terjed ki:

1. tizedszedési jog, 2. mentesség a megyéspüspök joghatósága alól (az esztergomi érsek alá rendeléssel), 3. püspöki jelleg elnyerése.

1. TIZEDSZEDÉSI JOG

A pécsváradi monostor tizedszedési jogának eredete az 1158. évi oklevélben foglaltakra nyúlik vissza. E szerint a pécsváradi apát nem sokkal előbb perben állott a pécsi püspökkel többek között a Szent Péter és a Mindenszentek kápolnák, 12 falu (Hetény, Úrmánd, Zsemenye, Dályok, Lyukitót, Velente, Berkesd, Somló, Márton, Nógrád, Szedlok, Gurrumbona (?)) tizede miatt. Az ügy az esztergomi érsek mint a két egyházi intézmény rendes bírója elé került. A per kimenetele pontosan nem ismert, de feltehető, hogy a pécsváradi apát sikerrel járt jogai biztosításában, bár egy későbbi, 1294-ben kelt oklevél szerint a pécsi káptalannak tizedjoga volt 12, a pécsváradi monostorhoz tartozó faluban. Az ebben a diplomában említett Nagyfalú azonban távol esik a pécsváradi monostor megnevezett birtokaitól. A pécsi káptalan megjegyzése szerint Nagyfalú gabona- és szőlőtizede öt illeti régtől fogva *váradi dézsmakése* miatt, amely a pécsváradi monostor 12 falujának tizedjövendelmét jelenti. **Vagyis itt 12 olyan pécsváradi birtokról van szó, amelyek beékelődnek a pécsi káptalan birtokai közé, tizedükkel a pécsi káptalannak tartoznak.** Az 1158. évi oklevélben felsorolt 12 birtok közül Hetény, Úrmánd, Lyukitót, Somló, Márton, Nógrád esetében okleveles adat van arra nézve, hogy a pécsváradi monostor birtokai voltak, a többi, részben nem azonosítható birtok is vélhetőleg a monostoré volt, hiszen az úgynevezett „alapítólevél” egy kivétellel (Lyukitót) az összes előbb említett falú nevét a monostor birtokaként tünteti fel.

Úgy tűnik, hogy az „alapítólevél” átdolgozása itt arra irányult, hogy a monostor minden birtokára (így e 12 vitás birtokra is) kiterjedő tizedszedési jogot tüntesse fel az alapítás korabeli állapotnak. Éppen ezért az „alapítólevélbe” már azt foglalták bele, hogy a monostor *minden* felsorolt népe felett, illetve minden birtokán

szedhet tizedet, s ebből következőleg e 12. a birtokösszeírásban majdnem hiánytalanul elősorolt birtokon is.

A pécsi püspök, Anthim, aki az 1158-as átírást megelőzően e falvak tizede ügyében perben állt a pécsváradi apáttal, maga is megerősítette az 1158. évi átírást, szerepelt annak tanúi között. Úgy tűnik tehát, hogy a 12 falu feletti tizedszedési jog élő valóság volt már a 12. század közepén is, míg a monostor minden birtokára kiterjedő tizedjogot az „alapítólevél” hozta meg a 13. század első felének végén.

2. MENTESSÉG A MEGYÉSPÜSPÖK JOGHATÓSÁGA ALÓL (*exemptio*)

Ez volt az úngynevezett *exemptio*. Azon általános szabály alól jelentett egyedi kivételt kiváltság (*privilegium*) gyanánt, amely a szerzeteseket a püspök hatalma alá rendelte, a 451. évi khalkedóni zsinat 4. kánonja szerint. Ez a mentesség lehetett teljes vagy részleges, a szerint, hogy milyen mértékben vonta meg a püspöki jogokat. Az utóbbi három elemből állt: a tanítói, a szentelő és a kormányzati hatalomból.

a) **Tanítói hatalom:** a püspök volt hivatott gondoskodni az egyházmegyei lakosság, különösen a papság hitéletéről: képezni és tanítani őket;

b) **Szentelő hatalom:** ez lényegében abból állt, hogy a püspök e hatalmánál fogva szentelt fel papokat, templomokat, oltárokat, valamint szent olajokat, illetve feladta az egyházi rendeket, bérmált. Ezen felül ide tartozott az apát vagy apátnő megáldása (a *benedictio*) is.

c) **Kormányzati vagy joghatósági hatalom:** Ennél fogva a püspök volt egyházmegyéje legfőbb bírója, felügyeleti és ítélkezés joga volt a területén fekvő egyházi intézmények felett, azokat látogathatta (*visitatio*), vagyonuk felett rendelkezhetett, adományozhatott egyházi javadalmakat és kiváltságokat. Egyházmegyéjében zsinatot rendelt el, azon elnökölt. Szükség esetén büntetést róhatott ki a neki alárendeltekre kiközösítés (*excommunicatio*), tilalom (*interdictum*), felfüggesztés (*suspensio*), letétel (*depositio*), illetve lefokozás (*degradatio*) formájában.

A mentesség azonban csak a kormányzati hatalmat érintette közvetlenül. Ha azt megszüntette, akkor beszélhetünk ilyen mentességről. Bizonyos esetekben az adott kolostor minden közbeeső fórum nélkül, közvetlen pápai joghatóság alá került.

Mi volt a helyzet Pécsváraddal? Az „alapítólevél” vonatkozó részében több elemet is találunk, amelyet meg kell vizsgálnunk. Ezek egyike az apátválasztás, valamint az apát és a szerzetesek felszentelése, a chrisma, szent olajok, templomok és oltárok consecrációja.

Az apát és a szerzetesek felszentelésének módját röviden érintette a pécsváradi „alapítólevél”. A diploma szövegében található terjedelmes egyházbizományi kiváltság egyik passzusa a szerzetesek felszenteléséről rendelkezik. Az apátnak ezt a tartományi, azaz az esztergomi érsektől vagy más püspöktől kellett kérnie. Ez egybecseng azzal a megfogalmazással, amit a pannonhalmi és a két bakonybéli királyi (+1037, +1086) oklevélben láthatunk, legalábbis annyiban, hogy ott ezt a jogot megvonták a megyéspüspöktől, és a tetszőleges főpap megválasztásának lehetőségét iktatták helyébe. Itt a lehetőségek köre annyiból szűkebb, hogy nem általában bármely tetszőleges püspökhöz, hanem elsősorban az esztergomi érsekhez

folyamodhattak Pécsváradon, és csak azután kérhettek fel más püspököt a felszentelés elvégzésére. Sajnos Pécsvárad esetében nem rendelkezünk más szembesíthető forrással, mivel nem ismeretes olyan pápai oklevél, amely az apátság egyházi jogi helyzetét érintette volna. Az itt említett lehetőség azonban csak a püspök rendi joghatóságát érintette, szereplése önmagában nem biztosított exemptiót. Ugyanezt mondhatjuk a chrisma és a szent olajok elnyeréséről is.

Más a helyzet a zsinat emlegetésével. Az oklevél itt úgy rendelkezik, hogy az apát csak az érsek zsinatán köteles megjelenni. Ez már viszont éppen a püspök kormányzati hatalmát érintette, így az ez alól nyert felmentés már exemptiónak fogható fel. Valamivel nehezebb értelmezni az ítélkezési kiváltságot. A diploma szövege szerint az apátság népei felett egyedül az esztergomi érsek és az apát jogosult ítélkezni, a vérontással járó eseteket leszámítva. Mivel itt kifejezetten lelki ügyeket említ a szöveg, joggal gondolhatunk arra, hogy ezzel tekintélyes mértékben korlátozták az ordinarius kormányzati hatalmát. Ez is exemptió elem tehát. Ugyanitt azt is olvassuk, hogy az apátság népeit „ad instruendum” szintén az érsekre és az apátra bízta az uralkodó. Ez pedig nem más, mint a tanítói hatalom kifejezése.

A kérdés most már csak az, hogy ezek a jogok mennyiben felelnek meg a valóságnak, ha tekintetbe vesszük, hogy egy hamis oklevélben fordulnak elő. Az egyik fontos szempont az, hogy ez a ma ismert szöveg célja szerint inkább a birtokokat és a tizedjogot helyezte előtérbe, egyúttal azonban minden vélt és valós jogát is összefoglalta.

3. PÜSPÖKI JELLEG ELNYERÉSE

Az alapítólevélben **az apátnak jogában állt a püspöki jelvények (mitra, szandál és gyűrű) használata misézéskor és ünnepi gyűléseken.** Ezzel a pécsvárad apát nem állt egyedül az ország más királyi bencés apátjai között. Igazolhatóan bírták ezt a jogot a pannonhalmi, a garamszentbenedeki, a kolozsmonostori, stb. apátságok is, nincs okunk kételkedni, hogy ez élő jog volt Pécsváradon is.

Ezekon az elemeken kívül további érdekességet is felfedezhetünk az „alapítólevélben”: *a monostor birtokában álló két kápolna világi papi személyzetét az apát nevezte ki.* Valószínű, hogy utóbb már több kápolnára, plébániára kiterjedt e kiváltság, hiszen a 14. században a monostor több plébániával is rendelkezett.

Az 1332–1337. közötti pápai tizedjegyzékek (RCD) több alkalommal említenek Pécsváradhoz tartozó plébániaegyházakban szolgálatot teljesítő világi papokat, ami összefüggésbe hozható az oklevélben említett királyi kápolnákra vonatkozó kiváltsággal, mely szerint a két kápolna világi papjait az apát választhatja meg, s nevezi ki.

Forrás:

- *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*, Szerk. SÜMEGI József, Pécs, Fény Kft., 2008
- *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543)*, Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József, Pécs, Fény Kft., 2009
- *Tanulmányok Pécs történetéből 13.*, Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2003
Szerkesztette: Font Márta és Vargha Dezső